

پژوهشی در زمینه آگاهی و نگرش جمعیتی والدین آینده*

یعقوب فروتن**

مقدمه

بررسی اجمالی تاریخ تحولات جمعیت جهان روشن می‌سازد که بدنبال پیشرفت و گسترش دانش و تکنولوژی، بویژه در عرصه‌های پزشکی، بهداشتی، تغذیه، ارتباطات و حمل و نقل، میزان مرگ و میر بطور بی سابقه‌ای تقلیل یافت و به تبع آن، به افزایش چشمگیر جمعیت منجر گردید. بدین ترتیب، در پی نخستین موفقیت جامعه بشری در زمینه کاهش مرگ و میر، رفته رفته تلاش‌هایی در زمینه مهار و کنترل زاد و ولد در کشورهای پیشرفته صنعتی آغاز گردید که نتیجه آن تعدیل رشد جمعیت این دسته کشورها می‌باشد. در حالیکه، این موفقیت اخیر در بخش قابل توجهی از کشورهای دنیا موسوم به ممالک درحال توسعه و جهان سوم تحقق نیافته و بعضاً در شرف تحقق است. واقعیت آن است که موفقیت برجسته در این عرصه (برخلاف عرصه اول یعنی کنترل مرگ و میر) بیش از آنکه تابعی از پیشرفت‌های تکنولوژیک و صنعتی و ... باشد، عمدتاً ناشی از باورهای جامعه، رویکردها، طرز تلقی‌ها و آگاهی‌های افراد جامعه است.

* مقاله حاضر، گزارشی از طرح تحقیقاتی منصوب معاونت پژوهشی دانشگاه مازندران است که با مسئولیت اجرای اینجانب در مرداد ماه ۱۳۷۹ به پایان رسید. در اینجا، بر خورد لازم می‌دانم که از حمایت‌های آن معاونت محترم و همچنین مساعدتهای همکاران گرامی آقایان محمد اسماعیل ریاحی و غلامرضا خوشفر تشکر و قدردانی کنم.

الف) ارکان عمده طرح تحقیق

۱- طرح مسأله، اهمیت و ضرورت تحقیق

بدنبال شرایط خاص جامعه ایران پس از وقوع انقلاب اسلامی سال ۱۳۵۷ و متعاقباً بر پایه نتایج سرشماری عمومی سال ۱۳۶۵، میزان رشد طبیعی جمعیت ایران در دهه ۶۵- ۱۳۵۵ به حدود ۲،۲ درصد رسید که در تاریخ تحولات جمعیتی ایران، بی سابقه بوده و در عرصه جهانی و بین‌المللی نیز یک رقم برجسته و قابل ملاحظه‌ای است. این واقعه جمعیتی، اصولاً ناشی از ترک سیاست‌های جمعیتی قبلی و برنامه‌های کنترل مولید (که از سال ۱۳۴۶ شروع شده و همزمان با وقوع انقلاب اسلامی متوقف گردید) و همچنین سیاست‌های تشویقی افزایش بعد خانوار و موافق با افزایش جمعیت است. برنامه‌های گسترده تعدیل رشد جمعیت یکبار دیگر در سال ۱۳۶۷ و ۱۳۶۸ در دستور کار قرار گرفت و دولت بطور جدی به اجرای آن اهتمام ورزید. یکی از مصادیق این اقدام، تصویب «قانون تنظیم خانواده و جمعیت» در اردیبهشت ماه سال ۱۳۷۲ می‌باشد.

اگر چه، تلاش‌های اخیر موفقیت‌های برجسته‌ای را برای مهار رشد جمعیت بدنبال داشت و در مقیاس بین‌المللی بعنوان یک نمونه مثال زدنی در تعدیل رشد ناموزون جمعیت محسوب می‌گردد، در عین حال نباید از این واقعیت غفلت ورزید که اوجگیری رشد جمعیت، عارضه‌ای است که می‌تواند به جهت «جوانی ساخت جمعیت»، کشور را در سالهای آتی بطور جدی با معضل مواجه نماید. در این میان، با انجام بررسیها و مطالعات و تحقیقات علمی در راستای شناخت سطوح آگاهیهای جمعیتی و طرز تلقی جمعیتی جوانان یا والدین آینده جامعه، می‌توان این امکان را بیش از پیش فراهم آورد که در پرتو وقوف به یافته‌های علمی و پژوهشی، تلاش‌های بمراتب جدی‌تر، مناسب‌تر و ثمربخش‌تری جهت ارتقاء و اعتلاء این آگاهیها و نگرش‌ها صورت گرفته و در نهایت، زمینه‌های بسیار مساعدی برای تعدیل رشد جمعیت کشور فراهم خواهد شد.

۲- اهداف تحقیق

تحقیق حاضر اهداف محوری و اساسی زیر را کانون توجه قرار داده است :

- بررسی سطح و درجه اطلاعات و آگاهی‌ها نسبت به مباحث جمعیتی (میزان آگاهی جمعیتی)

- شناخت طرز تلقی، نگرش و رویکرد ذهنی پیرامون موضوعات مرتبط با جمعیت (نحوه نگرش جمعیتی)

- شناسایی تعامل و همبستگی بین درجات مختلف آگاهی‌های جمعیتی با مؤلفه‌های نگرش جمعیتی

علاوه بر این، بخش مستقل و ویژه‌ای نیز به موضوعات و مباحث «تنظیم خانواده»^۲ اختصاص یافته است.

۳- فرضیه‌های تحقیق

در سه بخش مستقل، بررسی ارتباط بین «میزان آگاهی جمعیتی»، «نحوه نگرش جمعیتی» و «اطلاع، آگاهی و نگرش نسبت به برنامه‌های تنظیم خانواده و روشهای پیشگیری از حاملگی»^۱ (به تفکیک) با هر یک از متغیرهای سه‌گانه سن، جنس و رشته تحصیلی پاسخگویان مورد نظر می‌باشد. در این بخش‌ها، فرضیه خاصی مورد نظر نیست و برآنیم تا این ارتباطها در جریان بررسی حاضر روشن و برملا گردند.

در بخش دیگری، چگونگی ارتباط بین میزان آگاهی جمعیتی با برخی متغیرهای دیگر مورد نظر است که فرضیات آن عبارتند از:

- افزایش میزان آگاهی جمعیتی باعث افزایش سن مورد انتظار ازدواج می‌شود.
- هر چه میزان آگاهی جمعیتی کمتر، تعداد فرزندان مورد انتظار، بیشتر خواهد بود.
- بالا بودن آگاهی جمعیتی، نگرش صحیح پیرامون ترجیح جنسی را بدنبال خواهد داشت.
- افزایش آگاهی جمعیتی، نگرش افراد نسبت به نحوه مناسبات زناشویی را تصحیح و عقلانی خواهد ساخت (یعنی به تقویت اعتقاد به همفکری و هماهنگی زن و شوهر در خصوص مناسبات زناشویی منجر می‌گردد)

- کسانی که از سطح بالاتر آگاهی جمعیتی برخوردارند، از روش‌های پیشگیری اطلاع

بیشتری دارند.

- افزایش میزان آگاهی جمعیتی، سبب ایجاد نگرش مثبت و موافق نسبت به استفاده از روشهای پیشگیری می‌گردد.

۴- تعریف عملیاتی مفاهیم کلیدی تحقیق

یکی از مفاهیم اساسی و کلیدی تحقیق حاضر، «نگرش جمعیتی» است که عبارتست از اعتقاد، باور و طرز تلقی ذهنی پاسخگویان نسبت به موضوعات جمعیتی مورد نظر (از قبیل بسن ازدواج، تعداد فرزندان، ...) که مبنا و معیار سنجش و تعیین آن نیز همان اظهار نظری است که افراد در پاسخ به پرسش‌های مربوطه، ابراز و اعلان کرده‌اند.

«آگاهی جمعیتی» یکی دیگر از محوری‌ترین و بنیادی‌ترین مفاهیم پژوهش حاضر است که سطح و درجه شناخت و اطلاع افراد نسبت به برخی از مهمترین مباحث جمعیتی (در سطوح سه گانه بین المللی، ملی و محلی) را نشان می‌دهد. برای شناخت آگاهی جمعیتی افراد از گویه‌های ده گانه استفاده شده است. میزان آگاهی جمعیتی نیز در پنج سطح (عالی، خوب، متوسط، ضعیف، خیلی ضعیف) سنجیده شده است. در جدول زیر، گویه‌های دهگانه و چگونگی سطح بندی آگاهی جمعیتی افراد در هر یک از این گویه‌ها (که عمدتاً بر مبنای حد اکثر خطای فرد بهنگام پاسخگویی صحیح به سؤالات مربوطه می‌باشد) ذکر شده است.

جدول شماره ۱: نحوه رتبه بندی میزان آگاهی جمعیتی برپایه حداکثر خطا و اشتباه در هر سطح (اعداد به درصد)

میزان آگاهی جمعیتی					گویه‌ها
خیلی ضعیف	ضعیف	متوسط	خوب	عالی	
	بیش از ۲۰	۲۰	۱۰	۵	تعداد تقریبی جمعیت جهان
	سایر سالها	۱۳۷۲-۷۷	۱۳۷۱-۷۶	سال ۱۳۷۵	آخرین سرشماری عمومی جمعیت ایران
	بیش از ۲۰	۲۰	۱۰	۵	تعداد تقریبی جمعیت ایران
	بیش از ۲۵	۲۵	۱۵	۱۰	تعداد جمعیت شهرستان پاسخگویان
	بیش از ۶۰	۶۰	۴۵	۲۵	میزان رشد جمعیت ایران
	بیش از ۳۰	۳۰	۱۵	۷.۵	میزان شهرنشینی در ایران
	بیش از ۲۰	۲۰	۱۰	۵	متوسط طول عمر در ایران
	بیش از ۲۰	۲۰	۱۰	۵	میانگین سن ازدواج در ایران
	بیش از ۶۰	۶۰	۳۰	بدون خطا	متوسط بچه‌های هر زن در ایران
	«ج»	«ب»	«الف»	گروه «د» در پرسشنامه	تشابه ویژگی جمعیتی ایران با چهار دسته ممالک مختلف

برای توضیحات بیشتر در خصوص مندرجات جدول شماره ۱ خاطرنشان می‌گردد که در پرسشنامه تحقیق در قالب چند سؤال باز از پاسخگویان خواسته شد تا مشخص کنند که در حال حاضر تعداد تقریبی جمعیت جهان، جمعیت ایران، جمعیت شهرستان پاسخگو، میزان رشد جمعیت ایران، میزان شهرنشینی، متوسط طول عمر، میانگین سن ازدواج، متوسط تعداد فرزندان هر زن (میزان باروری کل) در جمعیت ایران چقدر است. بعلاوه چهار دسته متفاوت کشور (هر دسته مشتمل بر چهار کشور) در گزینه‌های «الف» تا «د» ارائه گردید و پاسخگویان بایستی تعیین کنند که ویژگی‌های جمعیتی ایران با کدام دسته از این کشورها تشابه بیشتری دارد. با توجه به متفاوت بودن درجات تشابه گزینه‌های ارائه شده با جمعیت ایران، متناسب با انتخاب پاسخگویان، میزان آگاهی آنها در سطوح عالی، خوب، متوسط و ضعیف ارزیابی گردید. بعنوان نمونه دیگر چنانچه عددی را که پاسخگو در پاسخ به پرسش مربوط به تعداد جمعیت جهان ذکر کرد با عدد واقعی مربوطه حدوداً ۵ درصد تفاوت یا خطانشان می‌داد، میزان آگاهی جمعیتی وی در سطح «عالی» ارزیابی شد و چنانچه این تفاوت و خطا ۱۰، ۲۰ و بیش از ۲۰ درصد باشد میزان آگاهی جمعیتی وی به ترتیب در سطوح «خوب»، «متوسط» و «ضعیف» اندازه‌گیری شده است و چنانچه گزینه «اطلاع ندارم» (نمی‌دانم) را انتخاب کرده باشد در آن صورت میزان آگاهی جمعیتی وی در سطح «خیلی ضعیف» ارزیابی می‌شود. بدین ترتیب، نحوه ارزیابی میزان آگاهی جمعیتی پاسخگویان در هر یک از پارامترها و گویه‌های این جدول (به استثناء گویه شماره ۲ که آخرین سرشماری عمومی جمعیت رامورد پرسش قرار داده و گویه آخر یعنی تشابه ویژگی‌های جمعیتی ایران با چند دسته ممالک دیگر که قبلاً توضیح داده شد) بر همین پایه و شیوه است. با این تفاوت که درصد تفاوت و خطا در گویه‌های مختلف، متفاوت است. بعنوان مثال، میزان آگاهی جمعیتی پاسخگو در خصوص گویه شماره ۹ زمانی در سطح «عالی» ارزیابی می‌شود که بدون خطا و تقریباً دقیق به متوسط فرزندان هر زن (میزان باروری کل) در ایران اشاره کند در حالی که پاسخ ارائه شده به گویه شماره ۵ حتی اگر با ۲۵ درصد خطا و تفاوت نسبت به پاسخ واقعی نیز همراه بود، میزان آگاهی جمعیتی پاسخگو در سطح «عالی» مورد ارزیابی قرار گرفته است.

بدین ترتیب، سطوح آگاهیهای جمعیتی بر روی پیوستاری با حداقل ۱۰ و حداکثر ۵۰ نمره قرار می‌گیرد که سطوح پنجگانه آن متناسب با نمرات و امتیازات مندرج در پیوستار زیر مشخص می‌گردد. بعنوان مثال، کسانی که در مجموع، آگاهی جمعیتی آنها بین ۱۰ تا ۱۸ محاسبه شده، آگاهی جمعیتی آنان در سطح «خیلی ضعیف» قرار می‌گیرد.

(عالی)	(خوب)	(متوسط)	(ضعیف)	(خیلی ضعیف)
۵۰	۴۲	۳۴	۲۶	۱۸
				۱۰

۵- روش تحقیق، جامعه آماری، جمعیت نمونه و شیوه نمونه‌گیری تحقیق

به لحاظ روش‌شناسی، در تحقیق حاضر از دو شیوه زیر استفاده شده است:

یکی، مطالعات اسنادی^۱ (مدارک و منابع مورد مطالعه، در برگرفته کتابها و نشریاتی است که دسترسی به آنها امکانپذیر بوده است). دیگری، بررسی یا تحقیق پیمایشی^۲ (با استفاده از پرسشنامه حاوی مجموعه‌ای از سئوالات باز و بسته).

جامعه آماری تحقیق را دانشجویان مجرد دانشگاه مازندران تشکیل می‌دهند که در نیمسال دوم تحصیلی ۱۳۷۸-۷۹ در دانشکده‌های علوم انسانی و اجتماعی، علوم پایه، فنی و مهندسی، کشاورزی و منابع طبیعی مشغول به تحصیل بودند. با توجه به عدم امکان دستیابی به آمار دقیق دانشجویان مجرد (یعنی حجم جامعه آماری تحقیق) از طریق منابع رسمی دانشگاه، نمی‌توان از فرمول $n = \frac{N^2 t^2 S}{Nd^2 + t^2 S^2}$ (سرائی، ۱۳۷۲، ص ۱۲۹) برای برآورد حجم جمعیت نمونه تحقیق استفاده کرد. در هر حال، با توجه به بودجه، زمان و امکانات در دسترس و بطور تصادفی تعداد ۲۸۰ نفر بعنوان جمعیت نمونه تحقیق در نظر گرفته شدند و بر اساس روش «نمونه‌گیری طبقه‌ای (مطبّق) نامتناسب»^۳ به هر یک از دانشکده‌های «علوم انسانی و اجتماعی»، «علوم پایه»، «فنی و مهندسی» و «کشاورزی و

1 - Documentary studies

2 - Survey

3 - Noproportional stratified- sampling

منابع طبیعی»، تعداد نمونه‌های مساوی اختصاص یافت. شیوه انتخاب نمونه‌های تحقیق بمنظور تکمیل پرسشنامه نیز «نمونه‌گیری تصادفی ساده» است.

۶- شیوه پردازش داده‌های تحقیق

پس از گردآوری اطلاعات مورد نیاز، کدبندی و استخراج داده‌های تحقیق، علاوه بر توزیع فراوانی و نسبی آنها، برپایه برنامه نرم‌افزار SPSS متناسب با نوع متغیرهای مورد مطالعه (اسمی، ترتیبی، فاصله‌ای و نسبی) از آماره‌هایی از قبیل ضریب همبستگی پیرسون، تحلیل واریانس و آزمون T-Test, F و ... بمنظور آزمون فرضیه‌های تحقیق و تجزیه و تحلیل‌های آماری آنها استفاده شده است.

ب) بررسی یافته‌های تحقیق

برخی از مهمترین نتایج و یافته‌های تحقیق حاضر، بطور اجمالی بشرح زیر می‌باشند:

۱- میزان آگاهی‌های جمعیتی

نتایج اولیه تحقیق نشان می‌دهد که رویهمرفته میانگین آگاهی جمعیتی پاسخگویان نمونه تحقیق معادل ۲۱۸۰ است که در رتبه بندی مشخص شده در حد «متوسط» آگاهی جمعیتی قرار می‌گیرد. البته، این عدد در کرانه بالای این حد جای می‌گیرد و فاصله اندکی با حد «خوب» آگاهی جمعیتی دارد. همچنانکه، داده‌های جدول شماره ۲ نشان می‌دهد می‌توان گفت که آگاهی جمعیتی پسران به میزان قابل ملاحظه‌ای بیشتر از آگاهی جمعیتی دختران می‌باشد. نتایج آزمون موسوم به T-Test نیز وجود تفاوت معنی دار بین جنس و آگاهی جمعیتی را در سطح اطمینان بیش از ۹۹٪ تأیید می‌کند.

نام آزمون	مقدار آزمون T-Value	سطح معنی‌داری (SIG)
T-Test	۴,۰۲	۰,۰۰۰

ثانیاً، بیشترین و کمترین سطح آگاهی جمعیتی به ترتیب مربوط به پاسخگویان رشته‌های «علوم کشاورزی و منابع طبیعی» و «علوم پایه» است. ضمن آنکه، دانشجویان رشته‌های

«علوم انسانی و اجتماعی» و «فنی و مهندسی» به ترتیب پس از رشته‌های علوم کشاورزی و منابع طبیعی از سطح بالای آگاهی جمعیتی برخوردارند. با اینهمه، مطابق درجه آزادی (DF) و سطح معنی‌داری آزمون F، وجود تفاوت معنی‌داری بین چهار گروه پاسخگویان رشته‌های تحصیلی مورد نظر و میزان آگاهی جمعیت آنها تأیید نمی‌شود.

نام آزمون D.F نسبت آزمون F سطح معنی‌داری (SIG)

آزمون F ۳ ۱،۲۵۷ ۰،۲۹۷

ثالثاً، سطح آگاهی جمعیتی پاسخگویان از هر گروه سنی به گروه سنی بالاتر، روند تصاعدی و رو به رشد را نشان می‌دهد. عبارتی، بموازات افزایش سن، میزان آگاهی جمعیتی نیز روبه فزونی می‌نهد. ضمن آنکه، نتایج آزمون ضریب همبستگی پیرسون نیز، وجود رابطه مثبت معنی‌داری در سطح اطمینان بیش از ۹۹ درصد را بین سن پاسخگویان و میزان آگاهی جمعیتی آنها، مورد تأیید قرار می‌دهند.

نام آزمون مقدار آزمون سطح معنی‌داری (SIG) T-Value

۰،۰۰۹ ۰،۰۱۴۱ Pearson's Coefficient of Correlation

جدول شماره ۲: توزیع نسبی (درصدی) جمعیت نمونه تحقیق برپایه میزان آگاهی جمعیتی به تفکیک جنس، سن و رشته تحصیلی

میزان آگاهی جمعیتی	کل	جنس		رشته تحصیلی				گروه سنی		
		پسر	دختر	علوم انسانی و اجتماعی	علوم پایه	فنی و مهندسی	کشاورزی و منابع طبیعی	۱۸-۱۹ ساله	۲۰-۲۱ ساله	۲۲-۲۳ ساله و بیشتر
خیلی ضعیف	۱،۱	۱،۵	۰،۷	--	۱،۴	۱،۴	۱،۴	۳،۰	--	--
ضعیف	۱۶،۴	۲۲،۳	۱۰،۷	۱۵،۷	۱۷،۲	۲۰،۰	۱۲،۸	۱۸،۰	۱۹،۸	۱۱،۵
متوسط	۴۲،۸	۴۷،۶	۳۷،۸	۴۰،۰	۵۱،۴	۴۰،۰	۴۰،۰	۴۱،۰	۴۶،۲	۳۹،۳
خوب	۳۵	۲۵،۷	۳۲،۳	۳۷،۱	۲۸،۶	۳۱،۴	۴۲،۹	۳۵،۰	۲۹،۳	۴۱،۰
عالی	۴،۶	۲،۹	۶،۴	۷،۲	۱،۴	۷،۲	۲،۹	۳،۰	۴،۷	۸،۲
میانگین آگاهی جمعیتی	۲۱،۸۰	۳۰،۱۹	۳۳،۲۱	۳۲،۳	۳۰،۴	۳۲،۰	۳۲،۵	۳۰،۸۵	۳۱،۷۵	۳۲،۴۰

۲- نگرش نسبت به «سن مورد انتظار ازدواج»

با توجه به آنکه طول دوره سنی باروری و فرزندزایی به لحاظ بیولوژیک در جمعیت زنان، محدود می‌باشد (در مطالعات جمعیت شناختی معمولاً سنین ۱۵ تا ۴۹ سالگی بعنوان دوران باروری در نظر گرفته می‌شود)، بدیهی است که «سن ازدواج»^۱ می‌تواند نقش تعیین کننده‌ای در سطح باروری داشته باشد. بعنوان مثال، زنی که در ۱۵ سالگی و یا کمتر ازدواج می‌کند در مقایسه با زنی که در سنین ۲۴ سالگی و یا بالاتر ازدواج می‌کند، شانس بمراتب بیشتری برای افزایش تعداد ولادتهای خود دارد. بدین ترتیب، شناسایی طرز تلقی و رویکرد والدین آینده در زمینه سن ازدواج در برآورد سطح باروری، بسیار حائز اهمیت است.

در تحقیق حاضر، نگرش پاسخگویان نسبت به «سن مورد انتظار ازدواج»^۲ مورد مطالعه قرار گرفت. میانگین سن مورد انتظار ازدواج ۲۴٫۸۳ سالگ، و همچنین میانگین مناسبترین سن ازدواج برای دختران و پسران، به ترتیب ۲۱٫۸۶ و ۲۶٫۰۴ سالگی بالاخره، میانگین تفاوت سنی دختر و پسر به هنگام ازدواج ۳٫۹۴ سال (به نفع مردان) بدست آمده است.

بعلاوه نتایج ضریب همبستگی پیرسون نشان می‌دهد که رابطه مثبت معنی‌داری بین سن مورد انتظار ازدواج و میزان آگاهی جمعیتی در سطح اطمینان بالاتر از ۹۹ درصد وجود دارد. به دیگر سخن، بموازات افزایش میزان آگاهی جمعیتی، سن مورد انتظار ازدواج نیز روبه فزونی می‌گذارد.

سطح معنی‌داری (SIG)

مقدار آزمون

نام آزمون

T-Value

۰،۰۰۳

۰،۰۱۶۳

Pearson's Coefficient of Correlation

1 - Age of marriage

2- Desired Age of Marriage

۳- نگرش نسبت به «تعداد فرزندان مورد انتظار»

یکی دیگر از مهمترین عناصر مؤثر در تعیین میزان باروری، «تعداد فرزندان موردانتظار»^۱ است. بدون شک، ذهنیت و چشم انداز هر زن و شوهری نسبت به «بعد ایده آل خانواده»^۲ می‌تواند زمینه‌های اولیه مناسبی را برای تحقق عینی و عملی آن فراهم آورد. به همین منظور، بررسی و شناخت این چشم انداز و نگرش از سوی والدین آینده نسبت به تعداد فرزندان مورد انتظار آنها در تحقیق حاضر مورد توجه واقع گردید.

همچنانکه داده‌های مندرج در جدول شماره ۳ نشان می‌دهد بیش از دو سوم نمونه‌های تحقیق، خواهان یک تا حداکثر ۲ فرزند می‌باشند. در عین حال، تراکم نسبی نمونه‌های خواهان دو فرزند تفاوت چشمگیری نسبت به سایر مقوله‌های مربوطه دارد. رویهمرفته، میانگین تعداد فرزندان مورد انتظار در این تحقیق، کمتر از دو (۱٫۹۴) فرزند بدست آمده است.

از طرف دیگر، بررسی آماری ارتباط بین تعداد فرزندان مورد انتظار و میزان آگاهی جمعیتی، با استفاده از ضریب همبستگی پیرسون، معلوم می‌کند که با توجه به سطح معنی‌داری آزمون، رابطه مثبت معنی‌داری بین این دو متغیر در سطح اطمینان اندکی کمتر از ۹۵٪ مورد تأیید قرار می‌گیرد. بعبارت دقیقتر بالاترین میزان آگاهی جمعیتی متعلق به کسانی است که ۲-۳ فرزند را بعنوان تعداد فرزندان مورد انتظار اعلام کردند و حال آنکه پاسخگویانی که به حداقل و حداکثر تعداد فرزندان مورد انتظار («یک فرزند» و «پنج فرزند و بیشتر») تمایل نشان دادند، پایین‌ترین میانگین آگاهی جمعیتی را به خود اختصاص می‌دهند.

سطح معنی‌داری (SIG)

مقدار آزمون

نام آزمون

T-Value

۰،۰۷۳

۰،۰۸۷

Pearson's Coefficient of Correlation

1 - The Desired Number of Children

2 - Ideal Size of Family

جدول شماره ۳: توزیع فراوانی و درصدی جمعیت نمونه تحقیق برحسب نگرش آنها نسبت به سن مورد انتظار ازدواج و تعداد فرزندان مورد انتظار

نگرش توزیع	سن مورد انتظار ازدواج					تعداد فرزندان مورد انتظار				
	۱۶-۲۱ سال	۲۲-۲۳ سال	۲۴-۲۵ سال	۲۶-۲۸ سال و بیشتر	۲۹ سال و بیشتر	صفر (بدون فرزند)	۱ فرزند	۲ فرزند	۳ فرزند	۴ فرزند
فراوانی	۲۶	۶۳	۱۰۲	۶۱	۲۸	۳	۶۴	۱۸۱	۱۹	۱۳
%	۹،۳	۲۲،۵	۳۶،۴	۲۱،۸	۱۰،۰	۱،۱	۲۲،۹	۶۴،۶	۶،۸	۲،۶

۴- نگرش نسبت به «پدیده ترجیح جنسی»

در تبیین عناصر تعیین کننده سطح باروری، پدیده‌ای که در مطالعات جمعیتی از آن تحت عنوان «ترجیح جنسی» یاد می‌شود، نیز کانون توجه قرار می‌گیرد. بدین معنا که زن و شوهر، تحت تأثیر الزام‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و ... و یا تمایلات فردی حاضر می‌شوند که برای بدست آوردن جنس مورد نظر نوزاد خود (عموماً، فرزند پسر)، رفتار باروری را به دفعات تکرار و تجربه نمایند. بر همین اساس، چه بسا تعداد واقعی و فعلی فرزندان آنها بیش از تعداد فرزندان مورد انتظار آنهاست. عبارتی، بینش و نگرش مبتنی بر ترجیح جنسی همواره با پدیده دیگری تحت عنوان «حاملگی ناخواسته»^۲ همراه می‌باشد.

«اگر تصور ترجیح جنسی (پسر یا دختر داشتن) ضعیف‌تر شود، حجم جمعیت کشورهای در حال توسعه تا سال ۲۱۰۰ میلادی، حدود ۲/۲ میلیارد نفر کمتر از مقدار پیش بینی شده (۶/۱۴ میلیارد) خواهد بود.

یعنی اگر فقط مردم کشورهای در حال توسعه را در معرض آموزش و تحول فرهنگی قرار دهیم ...

این تغییر رفتار تا یک قرن بعد به اندازه نیمی از جمعیت کنونی جهان از جمعیت جهان در حال توسعه خواهد کاست.» (جهانفر و مشکانی، ۱۳۷۳، ص ۳۶)

1- Sex preference

2- Unwanted pregnancy

با توجه به داده‌های تحقیق حاضر مندرج در جدول شماره ۴، رویهمرفته، بخش اعظم پاسخگویان به تساوی جنس فرزندان اعتقاد دارند و پدیده ترجیح جنسی در نگرش آنها جایگاه و اعتباری ندارد. درعین حال، در نزد حدود یک پنجم آنهایی که به ترجیح جنس فرزند معتقد بودند، ترجیح فرزند پسر با تفاوت اندکی، بیشتر از ترجیح فرزند دختر گزارش شده است. مطالعه این پدیده بر پایه جنس پاسخگویان نیز روشن می‌سازد که اولاً، پاسخگویان پسر بیش از پاسخگویان دختر به عدم ترجیح یا تساوی جنس فرزندان معتقدند. ثانیاً، در بین آندسته از پاسخگویان که معتقد به ترجیح جنسی بودند، این نگرش آنها تابع جنس خود آنها می‌باشد بدین معنا که پاسخگویان دختر به «ترجیح فرزند دختر» و پاسخگویان پسر نیز به «ترجیح فرزند پسر» اعتقاد دارند.

درعین حال، بر پایه نتایج حاصله از آزمون F ، مطابق درجه آزادی و سطح معنی‌داری آزمون F ، تفاوت معنی‌داری در سطح اطمینان ۹۵ درصد بین میزان آگاهی جمعیتی و نگرش نسبت به ترجیح جنسی تأیید نمی‌شود.

نام آزمون $D.F$ نسبت آزمون F سطح معنی‌داری (SIG)

۰،۴۷۲

۰،۷۵۲

۲

آزمون

جدول شماره ۴: توزیع نسبی (درصدی) جمعیت نمونه تحقیق برحسب نگرش آنها نسبت به ترجیح جنسی و مناسبات زناشویی برپایه جنس پاسخگویان

مناسبات زناشویی				ترجیح جنسی				نگرش جنس پاسخگویان
اظهار نشده	همفکری زن و شوهر	زن تصمیم گیرنده اصلی	مرد تصمیم گیرنده اصلی	اظهار نشده	عدم ترجیح	فرزند پسر	فرزند دختر	
۰،۸	۵۱،۴	۱،۴	۴۶،۴	۱،۱	۷۹،۶	۱۰،۴	۸،۹	دختر و پسر
--	۵۲،۹	۲،۱	۴۵،۰	۰	۷۷،۱	۸،۶	۱۴،۳	دختر
--	۵۰،۷	۰،۷	۴۸،۶	۱،۱	۸۲،۱	۱۲،۲	۳،۶	پسر

۵- نگرش نسبت به «نحوه مناسبات زناشویی»

بطور کلی، نحوه روابط و مناسبات زناشویی^۱ پیرامون موضوعات مشترک زناشویی می‌تواند نقش غیرقابل انکاری در رفتار باروری زوجین داشته باشد. بعنوان نمونه، اینکه مسائلی همچون تصمیم‌گیری درباره تعداد فرزندان مورد انتظار، زمان بچه‌دار شدن، فاصله بین موالید، ترجیح یا عدم ترجیح جنسی و ... بین زن و شوهر چگونه حل و فصل خواهد شد؟ آیا نقش محوری و تعیین کننده را در حل و فصل چنین مسائل زناشویی را مرد (شوهر) برعهده دارد یا زن؟ و یا آنکه، تصمیم‌گیری در اینگونه موارد مبتنی بر همفکری و هماهنگی زن و شوهر است. بدیهی است در فرض سوم، این امر بیشتر محتمل است که رفتار باروری از نوع «اندیشیده» و «قاعده‌مند» باشد.

بدین سبب، رویکرد و نگرش والدین آینده پیرامون نحوه مناسبات زناشویی در این تحقیق مورد توجه قرار گرفت. بر پایه داده‌های تحقیق، اندکی بیش از نصف پاسخگویان براین باور بودند که تصمیم‌گیری در خصوص مناسبات زناشویی باید توأم با «همفکری و هماهنگی زن و شوهر» باشد. مطالعه این مقوله بر پایه جنس پاسخگویان تحقیق، نتایج جالبی بدست می‌دهد: اگر چه، حدوداً نیمی از پاسخگویان پسر و نیمی از پاسخگویان دختر معتقد به همفکری و هماهنگی زن و شوهر در زمینه مناسبات زناشویی بودند در عین حال، نه تنها قریب نیمی از پاسخگویان پسر، بلکه حتی نزدیک به ۵۰ درصد پاسخگویان دختر نیز براین باور بودند که در زمینه مناسبات زناشویی، «مرد» باید تصمیم گیرنده اصلی باشد.

علاوه بر این، برپایه درجه آزادی و سطح معنی‌داری آزمون F، می‌توان قضاوت کرد که تفاوت معنی‌داری در سطح اطمینان ۹۹ درصد بین میزان آگاهی جمعیتی پاسخگویان و نگرش آنها نسبت به نحوه مناسبات زناشویی وجود دارد. بطوریکه، مطابق یافته‌های تحقیق، کسانی که معتقد بودند تصمیم‌گیری در زمینه مناسبات زناشویی باید با همفکری و هماهنگی زن و شوهر باشد، از بالاترین میزان آگاهی جمعیتی برخوردار بودند.

نام آزمون	D. F	نسبت آزمون F	سطح معنی‌داری (SIG)
آزمون F	۲	۴,۶۲۴	۰,۰۰۱۱

۶- « یافته های ویژه مباحث تنظیم خانواده »

بخش‌هایی از نتایج و یافته‌های تحقیق حاضر در زمینه مباحث ویژه «تنظیم خانواده»^۱ و روش‌های پیشگیری از حاملگی در جدول شماره ۵ آورده شده است. برخی از مهمترین یافته‌های تحقیق در این بخش ویژه عبارتند از:

اول آنکه (قابطه پاسخگویان تحقیق (بیش از ۹۴ درصد) اظهار نمودند از وجود روشها و وسایلی که به زوجین این امکان را می‌دهد که از بچه‌دار شدن ناخواسته جلوگیری نمایند فقط هر زمان و به هر مقدار که خودشان می‌خواهند صاحب فرزند شوند، اطلاع داشته‌اند. این اطلاع و آگاهی در بین پاسخگویان دختر بیش از پاسخگویان پسر و در نزد پاسخگویان رشته های تحصیلی «کشاورزی و منابع طبیعی» و «فنی و مهندسی» بیش از سایرین بوده‌است. بعلاوه، بموازات افزایش سن، میزان اطلاع از این وسایل و روشها نیز رو به افزایش می‌نهد. با اینهمه، برپایه نتایج ضریب همبستگی پیرسون، رابطه مثبت معنی‌داری بین اطلاع از روش‌های پیشگیری و میزان آگاهی جمعیتی در سطح اطمینان ۹۵٪ تأیید نشده است.

نام آزمون	مقدار آزمون T-Value	سطح معنی‌داری (SIG)
	۰,۰۷۴	۰,۱۰۷

Pearson's Coefficient of Correlation

از سوی دیگر، نتایج محاسبات آزمون T-Test معلوم می‌نماید که مطابق سطح معنی‌داری آزمون بین جنس پاسخگویان و اطلاع آنها از روشهای پیشگیری، تفاوت معنی‌داری بین دو جنس در سطح اطمینان اندکی کمتر از ۹۵ درصد وجود دارد.

نام آزمون	مقدار آزمون T-Value	سطح معنی داری (SIG)
T-Test	۱۸۶	۰،۰۶۴

بعلاوه، بر پایه آزمون ضریب همبستگی پیرسون؛ وجود رابطه مثبت معنی دار بین اطلاع از روش‌های پیشگیری و سن پاسخگویان در سطح اطمینان بالاتر از ۹۵٪ تأیید می‌شود.

نام آزمون	مقدار آزمون T-Value	سطح معنی داری (SIG)
Pearson's Coefficient of Correlation	۰،۱۱۵	۰،۰۲۸

در حالیکه، نتایج آزمون F نشان می‌دهد که تفاوت معنی داری بین رشته تحصیلی پاسخگویان و اطلاع آنها از روش‌های پیشگیری، مطابق درجه آزادی و سطح معنی داری آزمون در سطح اطمینان ۹۵ درصد وجود ندارد.

نام آزمون	D.F	نسبت آزمون F	سطح معنی داری (SIG)
آزمون F	۳	۰،۰۳۹	۰،۸۵۸

دوم آنکه) رویهمرفته، بیش از یک پنجم کسانی که از وجود وسایل و روش‌های پیشگیری اظهار اطلاع کرده بودند، نتوانستند حداقل نام یکی از این وسایل و روشها را ذکر کنند. مطالعه این موضوع بر پایه جنس و رشته تحصیلی روشن می‌کند که دختران بیش از پسران و پاسخگویان رشته‌های «علوم کشاورزی و منابع طبیعی» بیش از سایرین موفق شدند حداقل یکی از وسایل و روشها را نام ببرند. از سوی دیگر، به استثنای

گروه سنی (۲۵ ساله و بیشتر) همزمان با افزایش سن پاسخگویان، نسبت بیشتری از آنها موفق می‌شوند که نام حداقل یکی از روشها و وسایل را ذکر نمایند.

در نزد پاسخگویانی که می‌توانستند حداقل یکی از روشهای پیشگیری از حاملگی را نام ببرند، «قرص ضدحاملگی» شناخته شده‌ترین روش و «عزل» ناشناخته‌ترین روش بوده‌است. البته آشنایی از «آی.یو.دی» و «کاندوم» پس از قرص، به ترتیب، در مرتبه‌های بعدی قرار می‌گیرند. مقایسه دختران و پسران مورد مطالعه، از نقطه نظر این شاخص این واقعیت را روشن می‌سازد که از مجموع روشهای پیشگیری از حاملگی تنها در سه مورد (یعنی کاندوم، توبکتومی، وازکتومی) آشنایی دختران کمتر از پسران بوده است البته تفاوت سطح این آشنایی در نزد دختران و پسران زیاد نیست.

علاوه بر این، با مقوله بندی کلی‌تر روشهای پیشگیری تحت عناوین «روشهای مردانه» و «روشهای زنانه»، در این تحقیق مشخص گردید که پاسخگویان بیشتر از روشهای پیشگیری زنانه شناخت و آگاهی دارند تا روشهای مردانه. بعبارت دقیقتر، بیش از دو سوم کسانی که موفق شدند حداقل یکی از روشهای پیشگیری را نام ببرند، اسامی روشهای زنانه را توانستند ذکر کنند و حال آنکه این نسبت برای روشهای مردانه کمتر از یک دوم می‌باشد. مطالعه این موضوع برپایه جنس نشان می‌دهد که هر یک از دو جنس دختران و پسران از روشهای پیشگیری خاص جنس خود اطلاع دارد. بدین معنا که پسران بیش از دختران از «روشهای مردانه» و دختران بیش از پسران از «روشهای زنانه» پیشگیری اطلاع و آگاهی دارند.

سوم آنکه) نگرش و رویکرد پاسخگویان نسبت به برنامه‌ها و خدمات تنظیم خانواده و روشهای پیشگیری از حاملگی نیز در این تحقیق مورد توجه قرار گرفته است: در مجموع، قاطبه پاسخگویان (بیش از ۹۵ درصد) نسبت به اجرای برنامه‌های تنظیم خانواده، نگرش مثبت و موافق ابراز داشتند، بدین معنا که خودشان نیز پس از ازدواج آنها را رعایت نموده و از روشهای پیشگیری استفاده خواهند کرد. این رویکرد موافق در نزد دختران بیش از پسران و در نزد پاسخگویان رشته‌های «علوم انسانی و اجتماعی» بیش از سایرین می‌باشد و بموازات افزایش سن، نسبت افراد متعلق به این رویکرد موافق فزونی می‌یابد.

ولیکن، با توجه به نتایج ضریب همبستگی پیرسون، وجود رابطه مثبت معنی‌داری در سطح اطمینان ۹۵٪ بین میزان آگاهی جمعیتی و نگرش نسبت به استفاده از روشهای پیشگیری تأیید نشده است.

سطح معنی‌داری (SIG)

مقدار آزمون
T-Value

نام آزمون

۰,۷۴۷

۰,۰۱۹۷

Pearson's Coefficient of Correlation

جدول شماره ۵: توزیع درصدی جمعیت نمونه تحقیق به تفکیک اطلاع و نگرش آنها نسبت به روشهای پیشگیری و نام بردن روشها بر پایه جنس، گروه سنی و رشته تحصیلی

متغیرها		کل	جنس		گروه سنی				رشته تحصیلی			
			دختر	پسر	۱۸-۱۹ ساله	۲۰-۲۱ ساله	۲۲-۲۳ ساله	۲۵ ساله و بیشتر	علوم انسانی و اجتماعی	علوم پایه	فنی و مهندسی	کشاورزی و منابع طبیعی
اطلاع از روش	اطلاع دارد	۹۴,۳	۹۷,۱	۹۱,۴	۹۲,۰	۹۴,۳	۹۸,۴	۱۰۰	۹۲,۹	۹۴,۳	۹۵,۷	۹۵,۷
پیشگیری	اطلاع ندارد	۵,۷	۲,۹	۸,۶	۸,۰	۵,۷	۱,۶	۰	۷,۱	۵,۷	۴,۳	۴,۳
نام بردن روشهای	هیچ روش	۲۱,۶	۱۸,۴	۲۵,۰	۲۵,۶	۱۹,۸	۱۸,۲	۲۳,۱	۱۵,۴	۲۲,۳	۲۶,۲	۱۱,۸
پیشگیری	حالت یک روش	۷۸,۴	۸۱,۶	۷۵,۰	۷۴,۴	۸۰,۲	۸۱,۷	۷۶,۹	۸۴,۶	۶۶,۷	۷۳,۸	۸۸,۲
نگرش نسبت به استفاده از روشهای	موافق	۹۵,۵	۹۷,۰	۹۴,۰	۹۶,۸	۹۵,۲	۹۴,۸	۹۲,۳	۹۸,۵	۹۳,۸	۹۴,۰	۹۵,۴
پیشگیری	مخالف	۴,۵	۳,۰	۶,۰	۳,۲	۴,۸	۵,۲	۷,۷	۱,۵	۶,۲	۶,۰	۴,۶

خلاصه و نتیجه‌گیری

برخلاف نخستین انقلاب جمعیتی («کاهش اساسی مرگ و میر») که متأثر از پیشرفتهای پزشکی، بهداشتی، تغذیه، ارتباطات و حمل و نقل بوده، تحقق دومین انقلاب جمعیتی («تقلیل بنیادین باروری») به میزان معتدله‌ای تحت تأثیر باورهای جامعه، رویکردها، طرز تلقی‌ها و آگاهیهای افراد جامعه است. بر این اساس، ارتقاء سطح شناخت و آگاهی‌های افراد جامعه، برطرف نمودن نگرش‌های نادرست و مزاحم، ایجاد و تقویت نگرش‌های ذهنی مناسب و مساعد از جمله مهمترین پیشنیازها در زمینه کسب موفقیت‌های پایدار بمنظور تعدیل رشد شتابان جمعیت بحساب می‌آیند.

مطابق نتایج این تحقیق رویهمرفته میانگین آگاهی جمعیتی در کرانه بالای حد «متوسط» (و نزدیک به حد «خوب») قرار می‌گیرد. آگاهی جمعیتی پسران به میزان قابل ملاحظه‌ای بیشتر از آگاهی جمعیتی دختران می‌باشد و بموازات افزایش سن، میزان آگاهی جمعیتی فزونی می‌یابد. میانگین سن مورد انتظار ازدواج (بعنوان یکی از عوامل تعیین کننده سطح باروری) که در این تحقیق برای کل پاسخگویان (اعم از دختران و پسران) معادل ۲۴٫۸۳ و برای پاسخگویان دختر و پسر، به ترتیب، برابر با ۲۱٫۸۶ و ۲۶٫۰۴ سالگی بدست آمده، وابسته به میزان آگاهی جمعیتی می‌باشد بطوریکه، بموازات افزایش میزان آگاهی جمعیتی، سن مورد انتظار ازدواج نیز رو به فزونی می‌گذارد. یکی دیگر از عناصر اساسی در تعیین سطح باروری، «تعداد فرزندان مورد انتظار» است که میانگین آن در این تحقیق کمتر از دو (۱٫۹۴) فرزند بدست آمده است. بعلاوه، با اندکی اغماض ارتباط بین تعداد فرزندان مورد انتظار و میزان آگاهی جمعیتی تأیید می‌شود. از سوی دیگر، گرچه قاطبه نمونه‌های تحقیق از وجود خدمات تنظیم خانواده و روشهای پیشگیری از حاملگی اطلاع داشته‌اند ولیکن بیش از یک پنجم همین افراد نتوانستند حداقل یکی از این روشها را نام ببرند. چنین شناختی تابعی از جنس و سن نمونه‌های تحقیق می‌باشد بطوریکه دختران بیش از پسران و افراد متعلق به سنین بالاتر بیش از سایرین توانستند نام حداقل یکی از این روشها را ذکر نمایند. علاوه براین، قاطبه نمونه‌های تحقیق نسبت به اجرای برنامه‌های تنظیم خانواده، نگرش مثبت و موافق ابراز داشتند.

منابع:

الف) منابع فارسی

- ۱- امانی، دکتر مهدی و همکاران، «لغت نامه جمعیت‌شناسی». موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۵۴.
- ۲- امانی، دکتر مهدی، «مبانی جمعیت‌شناسی». انتشارات پیام، تهران، ۱۳۵۵.
- ۳- پرسا، رولان، «جمعیت‌شناسی اجتماعی». ترجمه محسنی، دکتر منوچهر، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۶۳.
- ۴- جهانفر، دکتر محمد، مشکانی، محمد رضا «نقش تنظیم خانواده در جمعیت». مجموعه مقاله‌های سمینار جامعه‌شناسی و توسعه، جلد دوم، انتشارات سمت، چاپ اول، تهران، ۱۳۷۳.
- ۵- زنجانی، دکتر حبیب‌الله و همکاران، «جمعیت، توسعه و بهداشت باروری»، انتشارات بشری، تهران، ۱۳۷۸.
- ۶- زنجانی، دکتر حبیب‌الله، «تحلیل جمعیت‌شناختی»، چاپ اول، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، تهران، ۱۳۷۶.
- ۷- سرائی، دکتر حسن، «نظری اجمالی بر جمعیت جهان، قاره‌ها و ایران»، فصلنامه علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی، دوره اول، زمستان ۱۳۷۱ بهار ۱۳۷۲.
- ۸- سرائی، دکتر حسن، «مقدمه ای بر نمونه‌گیری در تحقیق»، انتشارات سمت، چاپ اول، تهران، ۱۳۷۲.
- ۹- سووی، پروفیسور آلفرد، «مالتوس و دومارکس گرسنگی و جنگ»، ترجمه صدقیانی، ابراهیم، انتشارات امیرکبیر، چاپ اول، تهران، ۱۳۵۷.
- ۱۰- فروتن، یعقوب، «تنظیم خانواده و مردان»، بهداشت خانواده، نشریه انجمن خانواده جمهوری اسلامی ایران، سال سوم، شماره دهم، تابستان ۱۳۷۷.
- ۱۱- فروتن، یعقوب، «حقوق باروری، بهداشت باروری و تنظیم خانواده»، بهداشت خانواده، «نشریه انجمن تنظیم خانواده جمهوری اسلامی ایران»، سال سوم، شماره دوازدهم، زمستان ۱۳۷۷.
- ۱۲- فروتن، یعقوب، «بررسی ابعاد در هم تنیدگی مسائل جمعیتی و مسائل اجتماعی»، همایش طرح مسائل اجتماعی ایران، انجمن جامعه‌شناسی ایران و دفتر امور اجتماعی وزارت کشور، تهران، خرداد ۱۳۷۹.

۱۳- فروتن، یعقوب، «بررسی وابستگی متقابل عوامل جمعیتی و تغییرات اجتماعی»، همایش تغییر و تحولات اجتماعی فرهنگی و امنیت ملی، مرکز بررسیهای استراتژیک ریاست جمهوری، چاپ اول، تهران ۱۳۷۹.

۱۴- کاظمی پور، دکتر شهلا، «تحولات و مرفولوژی جمعیت ایران»، فصلنامه علمی پژوهشی جمعیت، سازمان ثبت احوال کشور، شماره ۱۵ و ۱۶.

۱۵- مرکز آمار ایران، «نشریات سرشماری عمومی نفوس و مسکن» نتایج تفصیلی کل کشور، سالهای ۱۳۳۵ تا ۱۳۷۵.

۱۶- میرزائی، دکتر محمد، «ملاحظات جمعیتی مرتبط با توسعه در ایران»، فصلنامه علمی پژوهشی جمعیت، سازمان ثبت احوال کشور، شماره ۱۰ تهران، ۱۳۷۴.

۱۷- یونیسف، صندوق کودکان سازمان ملل متحد، «پیشرفت ملتها، ۱۹۹۴»، ترجمه قاضینی، زهره، چاپ اول، تهران، ۱۳۷۳.

۱۸- یونیسف، صندوق کودکان سازمان ملل متحد، «وضعیت کودکان جهان ۱۹۹۴»، مترجم مجیدی، فریبرز، چاپ اول، تهران ۱۳۷۳.

ب) منابع انگلیسی:

19- Freedman, R, "Social Theory in Fertility", IN, International encyclopedia of Social Sciences. Vol 5, Machmilian, NEW YORK, 1972.

20- Heer, david, M, "Society and Population", 2 nd edition, University of Southern California, Printed by G.D.Makhija at India offset press, NEW Delhi, 1987.

21- UNFPA, "Population Issues", Briefing Kit, United Nations Population Fund, NEW YORK, 1997.

22- UNICEF, "The state of world's children", Summary, 1997.

23- United Nations, "Family planning Health and Family Well-Being", Nations publication, NEW YORK, 1996.

24- Weeks, John,R, "Population, AN, Introduction to concepts and Issues", Wadsworth publishing Company, Belmont, California, 1994.